

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2023.3.1>

ЛЯШУК Р.М., ДАШЕВСЬКИЙ О.К.

**РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ОСНОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

**THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF IDEOLOGY IN THE PROCESS OF FORMING
A CIVIL SOCIETY AS THE BASIS OF THE LEGAL STATE**

Стаття розкриває важливість розуміння громадянського суспільства та ідеології, а також висвітлює, як їх взаємодія сприяє формуванню та розвитку сучасного громадянського суспільства як основи правової держави. Автори аналізують роль ідеологічних шкіл у створенні та розвитку громадянського суспільства. У статті також досліджується поняття ідеології та її вплив на процес формування громадянського суспільства.

Автори приходять до висновку про взаємозв'язок між ідеологією та формуванням громадянського суспільства, зокрема: ідеологія визначає систему цінностей, мотивує громадян до діяльності, спонукає до участі в громадському житті, формує громадські організації та політичні партії, впливає на правову систему, соціальні зміни та правову державу. Ідеологія сприяє формуванню ідентичності громадянського суспільства і об'єднує громадян навколо спільних цілей для досягнення покращень у різних сферах життя.

Ідеологія, визначена як система політичних, соціальних або культурних поглядів і цінностей, впливає на спосіб, яким формується громадянське суспільство та як люди сприймають свої права, обов'язки і взаємини. З іншого боку, формування громадянського суспільства може впливати на розвиток ідеології. Коли громадяни мають можливість активно впливати на політичні процеси, обговорювати свої ідеї та цінності, то це може призвести до змін у домінуючих ідеологічних напрямках. Громадянське суспільство стимулює відкритий діалог, свободу слова та розуміння різноманітних переконань та є основою правової держави. Це повинно призвести до появи ідеології стійкої до зовнішніх впливів та зорієнтованої на забезпечення національних інтересів в суспільному та державному розвитку.

Зазначається, що ідеологія може мати і негативний вплив, якщо вона є недостатньо об'єктивною, відображає цілі ворогів, транснаціональних корпорацій та призводить до конфліктів. Тому для забезпечення здорового громадянського суспільства та правової держави необхідно прагнути до підтримання ідеології стійкої до зовнішніх впливів та зорієнтованої на забезпечення національних інтересів в суспільному та державному розвитку.

Ключові слова: формування громадянського суспільства, ідеологія, ідеологічна школа, державна ідеологія, правова держава.

© ЛЯШУК Р.М. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького)

© ДАШЕВСЬКИЙ О.К. – курсант факультету правоохоронної діяльності (Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького)

The article reveals the importance of understanding civil society and ideology, and also highlights how their interaction contributes to the formation and development of modern civil society as the basis of the rule of law. The authors analyze the role of ideological schools in the creation and development of civil society. The article also examines the concept of ideology and its influence on the process of civil society formation.

The authors come to a conclusion about the relationship between ideology and the formation of civil society, in particular: ideology determines the system of values, motivates citizens to act, encourages participation in public life, forms public organizations and political parties, influences the legal system, social changes and legal the state. Ideology contributes to the formation of the identity of civil society and unites citizens around common goals to achieve improvements in various spheres of life.

Ideology, defined as a system of political, social or cultural views and values, affects the way in which civil society is formed and how people perceive their rights, responsibilities and relationships. On the other hand, the formation of civil society can influence the development of ideology. When citizens have the opportunity to actively influence political processes, discuss their ideas and values, this can lead to changes in dominant ideological directions. Civil society encourages open dialogue, freedom of speech and understanding of diverse beliefs and is the foundation of the rule of law. This should lead to the emergence of an ideology resistant to external influences and oriented towards ensuring national interests in social and state development.

It is noted that ideology can have a negative impact if it is not sufficiently objective, reflects the goals of enemies, transnational corporations and leads to conflicts. Therefore, in order to ensure a healthy civil society and the rule of law, it is necessary to strive to maintain an ideology resistant to external influences and oriented towards ensuring national interests in social and state development.

Key words: *formation of civil society, ideology, ideological school, state ideology, legal state.*

Вступ. Роль і значення ідеології у процесі формування громадянського суспільства є актуальною темою дослідження у сучасному світі. Громадянське суспільство визначається як сукупність інститутів, організацій та індивідів, які здатні самостійно вирішувати громадські питання та брати активну участь у політичному, економічному і соціальному житті. Ідеологія, у свою чергу, впливає на усі аспекти суспільства, включаючи його структуру, цінності, політичну систему та економічний порядок. Вона виступає як система ідей, переконань, цінностей і політичних поглядів, які формуються у суспільстві і можуть мати значний вплив на поведінку людей, прийняття рішень та організацію суспільства.

Ідеологія встановлює основні цінності, які повинні бути прийняті та дотримані в громадянському суспільстві та правовій державі. Вона може сприяти формуванню демократичних цінностей, прав людини, соціальної справедливості та інших принципів, що сприяють розвитку суспільства. Вона може бути сильним інструментом для мобілізації громадян та залучення їх до активної участі у суспільному житті та обороні. Вона надає людям певні цілі, мотивацію та напрямок для дій, спонукаючи їх до реалізації певних ідеалів і трансформації суспільства. Ідеологічні принципи можуть стимулювати громадян до активної участі в політичних процесах, громадських рухах, організаціях та інших формах громадського діалогу.

Ідеологія може сприяти формуванню громадської свідомості, включаючи розуміння прав та обов'язків громадян, політичних процесів, соціальних проблем та шляхів їх вирішення. Вона спонукає людей до критичного мислення, аналізу та активного громадянського ставлення до важливих суспільних питань.

Важливо відзначити, що роль і значення ідеології у формуванні громадянського суспільства та правової держави можуть варіюватися залежно від конкретних контекстуальних умов та історичних обставин. Крім того, різні ідеології можуть мати різні впливи на процес формування громадянського суспільства та правової держави, і їх ефективність може бути предметом дебатів та критики.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Слід визнати, що питання становлення та функціонування громадянського суспільства, а також взаємодії ідеології з громадянським суспільством завжди перебували в центрі наукових досліджень як юридичних, так і інших

суспільних наук. До найбільш ґрунтовних праць із вказаних проблем варто віднести дослідження таких науковців як Бабкін В.Д., Марущак О.А., Томаш Л.В. Вивчення праць зазначених науковців дозволяє ґрунтовно підійти до дослідження сутності поставленого наукового завдання.

Постановка завдання. Метою і завданням наукової статті є дослідити роль і значення ідеології у процесі формування громадянського суспільства та правової держави.

Результати дослідження. У науковій літературі можна простежувати відсутність єдності думок стосовно поняття «громадянське суспільство». Поняття «громадянське суспільство» належить до складних соціальних явищ, що мають різноманітні визначення. Громадянське суспільство – це сфера спілкування, взаємодії, спонтанної самоорганізації та самоврядування вільних індивідів на основі добровільно сформованих асоціацій, яка захищена необхідними законами від прямого втручання і регламентації з боку держави і в якій переважають громадянські цінності [1, с. 370]. А, наприклад, В. Г. Гончаренко під громадянським суспільством розуміє сукупність громадян одного суспільства, одного регіону, однієї країни чи регіонального об'єднання [2].

Громадянське суспільство побудоване на принципах громадянської свободи, рівноправності, демократії, прав людини, правової держави та громадської участі. Воно передбачає, що громадяни мають право на свободу вираження своїх поглядів, участь у прийнятті рішень, організацію громадських об'єднань і організацій, а також контролювання влади.

У громадянському суспільстві важлива роль відводиться громадським організаціям, неприбутковим організаціям, професійним спілкам, засобам масової інформації та іншим громадським інститутам. Ці організації та інститути допомагають громадянам спільно вирішувати громадські питання, висувати свої інтереси, здійснювати моніторинг діяльності влади та вносити позитивні зміни в суспільство.

Громадянське суспільство є важливим фактором розвитку демократії, стабільності та соціально-економічного прогресу. Воно сприяє розширенню громадянських прав і свобод, забезпечує принципівий контроль громадян над владою і сприяє зміцненню правової культури. Громадянське суспільство відіграє важливу роль у розбудові справедливого, відкритого та прогресивного суспільства.

Одним із визначних аспектів громадянського суспільства є активна участь громадян у прийнятті рішень та вплив на політичні процеси. Громадянська участь може здійснюватися через громадські обговорення, петиції, демонстрації, громадські слухання та інші форми громадського діалогу з владою. Важливою складовою громадянського суспільства є також активна громадська діяльність, яка включає в себе волонтерство, громадські ініціативи, громадські рухи та активну участь у громадських організаціях.

Громадянське суспільство також сприяє розвитку соціального капіталу, тобто взаємодії, довіри, співробітництва та міжособистісних зв'язків між громадянами. Взаємодія та співпраця між різними групами індивідів, організаціями та інституціями допомагають побудувати сильнішу та більш стійку громадянську базу, сприятимуть розвитку демократії, розв'язанню соціальних проблем та забезпеченню сталого розвитку суспільства. У сучасному світі громадянське суспільство відіграє особливо важливу роль у зміцненні демократії, захисті прав людини, боротьбі з корупцією, забезпеченні сталого розвитку правової держави та вирішенні складних глобальних викликів.

Поняття «ідеологія» (як і багато інших) має грецьке походження (грец. *idea* – прообраз, ідея, і *logos* – слово, розум, вчення, буквально вчення про ідеї). І довгий час саме таке, буквально, філософське трактування було у суспільстві єдиновірним, що у свою чергу пов'язане з не розповсюдженим використанням даного поняття.

У подальшому, у зв'язку з історичними змінами та еволюцією, в першу чергу, правової та політичної думки, було еволюціоновано й поняття ідеології, а саме – сукупність філософських, політичних, правових, моральних, релігійних та мистецьких поглядів, що характеризують те або інше суспільство, клас, політичну партію [3, с. 394].

Ідеологія – це система уявлень, ідей, цінностей, правових, політичних теорій і концепцій, які визначають погляди та переконання людей стосовно соціальних, політичних, економічних, культурних та інших аспектів життя.

Ідеологія надає рамки для розуміння світу, визначає способи дії і впливає на прийняття рішень. Ідеології можуть мати різні форми і виникати в різних сферах життя, включаючи політику, релігію, економіку, соціальні відносини, культуру та інші. Вони можуть бути орієнтовані на захист інтересів конкретних груп, пропагувати ідеали і цінності, сприяти змінам у суспільстві або прагнути до збереження традиційних цінностей. Ідеології впливають на формування та держав,

політичних партій, рухів, соціальних об'єднань та громадських організацій. Вони можуть впливати на прийняття політичних рішень, формування законодавства, створення політичних систем і органів управління. Ідеології можуть мати різний ступінь впливу на суспільство – від індивідуального переконання до масової мобілізації і політичної революції. Вони можуть бути сприятливими для розвитку громадянського суспільства, зміцнення демократії та захисту прав людини, але також можуть бути використані для політичної маніпуляції, підтримки авторитарних режимів або протистояння інтересам окремих груп.

Громадянське суспільство та ідеологія мають тісний взаємозв'язок і впливають одне на одне.

По-перше, ідеологія впливає на формування громадянського суспільства. Ідеологічні концепції, цінності та ідеї визначають погляди, переконання та цілі громадян. Вони впливають на формування громадських організацій, громадських рухів та активної участі громадян у суспільних процесах. Наприклад, ідеологія прав людини та демократії сприяє розвитку громадянського суспільства, де громадяни виступають активними учасниками політичного та громадського життя.

По-друге, громадянське суспільство може впливати на розуміння, розповсюдження та прийняття ідеологій. Відкритість, свобода висловлювання та діалогу, характерні для громадянського суспільства, стимулюють обговорення та конкуренцію ідеологій. Громадяни мають можливість оцінювати різні ідеологічні позиції, обирати ті, що найкраще відповідають їхнім цінностям і переконанням. Таким чином, громадянське суспільство є майданчиком для виявлення, конкуренції та розробки різних ідеологічних напрямів.

Роль ідеології у процесі формування громадянського суспільства є важливою та багатогранною. З цього приводу В. Бабкін наголошує, що ідеологія сьогодні має бути «не довільним набором догм, упереджених уявлень панівних верств населення, приправлених міфами та облудними обіцянками, а чітко визначеною, глибоко обґрунтованою програмою суспільного розвитку, що спирається на наукові дослідження і висновки» [4].

Ідеологія впливає на уявлення та сприйняття громадянами цінностей, прав та обов'язків, які становлять основу громадянського суспільства та правової держави. Ось деякі аспекти ролі ідеології в цьому процесі:

1. Формування цінностей. Ідеологія визначає систему цінностей, які важливі для громадянського суспільства. Вона впливає на усвідомлення та прийняття таких цінностей, як свобода, права людини, демократія, соціальна справедливість тощо. Ідеологія надає громадянам орієнтири і мотивацію для діяльності в напрямку розвитку суспільства.

2. Мобілізація та активізація. Ідеологія може служити інструментом мобілізації та активізації громадян. Вона спонукає людей до участі в громадському житті, політичній діяльності та рухах. Ідеологія може стати мотивуючим фактором для залучення громадян до вирішення соціальних проблем, оборони держави, захисту прав та участі у громадських ініціативах.

3. Формування громадських організацій. Ідеологія є основою для формування та розвитку громадських організацій, які є складовою частиною громадянського суспільства. Вона збирає людей зі спільними цілями та переконаннями навколо певних ідеологічних принципів і сприяє їх організованій діяльності.

4. Формування політичних партій. Ідеологія є основою для формування політичних партій, які впливають на політичну систему і розвиток громадянського суспільства. Партії виражають певні ідеологічні позиції та програми, які впливають на формування політичних альянсів, виборчу кампанію та прийняття політичних рішень. Ідеологія допомагає визначити політичну поведінку громадян і формувати їх політичну свідомість.

5. Взаємозв'язок з правовою системою. Ідеологія має вплив на формування правової системи громадянського суспільства. Вона може визначати основні принципи, на яких ґрунтується законодавство та правова практика. Наприклад, ідеологія прав людини може бути основою для розробки законів та політик, спрямованих на захист прав та свобод громадян.

6. Вплив на соціальні зміни. Ідеологія може бути двигуном соціальних змін і прогресу в громадянському суспільстві та правовій державі. Вона може стимулювати громадську свідомість, змінювати уявлення про соціальні реалії та викликати потребу у перетвореннях. Наприклад, ідеологія рівності може спонукати до боротьби з дискримінацією та нерівністю, сприяючи формуванню справедливого та рівноправного суспільства.

Таким чином, ідеологія впливає на формування громадянського суспільства, визначаючи цінності, мотивацію, поведінку та організовану діяльність громадян. Вона є ключовим фактором у розвитку демократичного та плюралістичного суспільства, сприяючи активній участі громадян

у суспільних процесах. Ідеологія виступає як механізм обґрунтування та поширення певних політичних, економічних, соціальних та культурних концепцій серед громадян.

Завдяки ідеології відбувається формування ідентичності громадянського суспільства. Вона спонукає громадян відчувати себе часткою спільної громадянської спільноти та підтримувати ідеї, які сприяють благополуччю та прогресу суспільства. Ідеологія надає громадянам можливість об'єднуватися навколо спільних цілей та працювати разом для досягнення покращень у різних сферах життя.

Водночас, важливо враховувати, що ідеологія може мати як позитивний, так і негативний вплив на громадянське суспільство. Недостатньо об'єктивна чи невґрунтована на цінностях ідеологія може призвести до політичної розділеності, конфліктів та недовіри між групами громадян. Тому важливо забезпечити різносторонність, відкритість та діалог між різними ідеологіями, а також розвивати критичне мислення та громадянську освіту, щоб громадяни могли свідомо оцінювати ідеологічні концепції та вибирати ті, які сприяють зміцненню національної держави, демократії, прав людини та соціального розвитку.

Різні ідеологічні школи пропонують різні підходи та розуміння політичних, економічних і соціальних питань. Це дозволяє громадянам мати вибір і виконувати свої права на свободу думки та вільне висловлення. Через протистояння різних ідей можна виявляти недоліки, розвивати кращі концепції та сприяти появі нових інноваційних рішень. Варто наголосити на тому, що в правовій та політичній теорії існує кілька підходів до класифікації ідеологій. Так, Ф. Кирилюк вважає, що на сучасному етапі можна виокремити шість основних ідеологій: комунізм, соціал-демократія, лібералізм, консерватизм, націоналізм, фашизм [5, с. 413]. Основна мета ідеологічних шкіл – вплинути на зміни в суспільстві за допомогою нормативного розумового процесу. Застосування ідеологій в громадських справах робить їх центральними в політиці. Неявно кожна політична тенденція тягне за собою ідеологію, незалежно від того, пропонується вона як явна система мислення, чи ні. Ідеологія впливає на вибір цілей і завдань, що представляють національні інтереси, а також на засоби досягнення цих цілей [3].

Наприклад, лібералізм покладає акцент на індивідуальну свободу, рівність перед законом та захист прав людини. Він підтримує ринкову економіку, обмежену роль держави, громадянські права та свободи. Лібералізм має різні напрямки, включаючи класичний лібералізм, соціальний лібералізм та неолібералізм. В свою чергу консерватизм прагне зберегти традиції, інституції та цінності, беручи їх за основу стабільності та консенсусу суспільства. Він підкреслює важливість ієрархії, авторитету, національної ідентичності та релігійних цінностей. А соціалізм ставить під сумнів принципи капіталістичної системи, прагнучи до соціальної справедливості та колективної власності над засобами виробництва. Він акцентує на роль держави у забезпеченні соціального захисту, рівних можливостей та розподілу багатства та дискримінує класи як і в меншості.

Це лише кілька прикладів ідеологічних шкіл, які існують у сучасному світі. Кожна з них пропонує свої унікальні погляди на суспільство, економіку та роль держави. Розуміння та взаємодія між різними ідеологіями є важливим аспектом розвитку громадянського суспільства, сприяючи конструктивному діалогу та пошуку шляхів для досягнення загального блага.

Події сучасної війни росії проти України вкотре та великою ціною доводять на необхідність національної ідеології для забезпечення життя та майбутнього української нації. За інших умов, Україна як життєвий простір та політична основа українського народу перестане існувати.

Відповідно до ст. 1 Конституції «Україна є правовою державою» [6, ст. 1]. Побудова такої держави для українців можлива за умови розвиненого громадянського суспільства зорієнтованого на національні цінності. Саме громадянське суспільство є основою правової держави. Також одним із принципів правової держави є наявність розвиненого громадянського суспільства [7, с. 205].

Висновки. Беручи до уваги вищевикладене, громадянське суспільство можна визначити як сферу взаємодії та спілкування між громадянами на основі спільних цінностей і принципів демократії. Воно передбачає самоорганізацію громадян, громадську участь у прийнятті рішень та контроль над владою та правовою державою. Громадські організації та інститути відіграють важливу роль у сприянні громадянам у вирішенні громадських питань і змінах у суспільстві. Громадянське суспільство сприяє розвитку демократії, захисту прав людини та стабільності.

Ідеологія, зі свого боку, визначає погляди, цінності та переконання людей щодо різних аспектів життя. Вона може впливати на формування громадянського суспільства, сприяючи розвитку громадських організацій та активної участі громадян. У той же час, ідеології можуть мати різні форми і впливати на політичні рішення, законодавство та політичну систему. Важливо

значити, що ідеології можуть бути використані як для сприяння розвитку громадянського суспільства, так і для політичної маніпуляції чи захисту інтересів окремих груп.

Отже, громадянське суспільство та ідеологія взаємопов'язані і можуть впливати одне на одне, визначаючи розвиток суспільства та способи дії громадян.

Ідеологія відіграє важливу та багатогранну роль у формуванні громадянського суспільства. Вона визначає систему цінностей, мотивує громадян до діяльності, спонукає до участі в громадському житті, формує громадські організації та політичні партії, впливає на правову систему, соціальні зміни та правову державу. Ідеологія сприяє формуванню ідентичності громадянського суспільства і об'єднує громадян навколо спільних цілей для досягнення покращень у різних сферах життя.

Проте, важливо зазначити, що ідеологія може мати і негативний вплив, якщо вона є недостатньо об'єктивною, відображає цілі ворогів, транснаціональних корпорацій та призводити до конфліктів. Тому для забезпечення здорового громадянського суспільства та правової держави необхідно прагнути до підтримання ідеології стійкої до зовнішніх впливів та зорієнтованої на забезпечення національних інтересів в суспільному та державному розвитку.

Вище сформульовані висновки не вичерпують проблематики досліджень щодо ролі і значення ідеології у формуванні громадянського суспільства та правової держави, а лише доповнюють існуючі у межах наукового дискурсу дослідження.

Список використаних джерел:

1. Томаш Л. В. Громадянське суспільство як система забезпечення життєдіяльності політичної, економічної, соціальної та духовної сфер. Часопис Київського університету права. Київ, 2012. № 2. С. 366–371.
2. Правознавство: навчальний посібник за заг. ред. В. Г. Гончаренка. Київ : Український інформаційно-правовий центр, 2002. 55 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
4. Бабкін В. Д. «Наукова ідеологія» чи «ідеологічна наука»? Правова держава: Щорічник наукових праць. Київ, 1997. № 8. С. 70.
5. Політологія: історія та методологія : підручник / За гол. ред. Ф. М. Кирилюка. Київ : Здоров'я, 2000. 632 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 20.08.2023).
7. Лебедева О. В. Правова держава: поняття та принципи. *Альманах права*. Київ, 2012. № 3. С. 203–207.